

ügyének következetes képviselője, a népi felemelkedés igénye és követelése, a szociális igazságtalanságok és méltánytalanságok egyszerre radikális, reális és árnyalt önismeretre támaszkodó leleplezése (...), az alulról építkező társadalom képeinek feltétel nélküli fenntartása¹⁷ volt az, ami Tamási szépirodalmi szövegeiben is hol burkoltabb, hogy explicittebb formában, de mindig megjelent. Az író szintézisszerű gondolkodásának lenyomatai korai novelláin is érzékelhetőek, inventív formakezelése pedig a húszas évek európai modernségébe könnyedén besorolható.

Irodalom

- Balázs Imre József 2006: *Az avantgárd az erdélyi magyar irodalomban*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely.
- Bertha Zoltán 1994: *Transzilvánizmus és népiség*. In: *Uő: Gond és mű*, Széphalom Könyvműhely, Budapest.
- Bertha Zoltán 2001: *Tamási Áron népi expresszionizmusa*. In: *Uő. Sorstűkör*, Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc.
- Bori Imre 1969: *A szecessziótól a dadáig*, Forum, Újvidék.
- Murphy, Richard 2004: *Theorizing the Avant-Garde. Modernism, Expressionism, and the Problem of Postmodernity*. Cambridge University Press.
- Szabédi László: *Tamási novellái*. In: *Zeng a magosság. In memoriam Tamási Áron*. Szerk: Tamás Menyhért, Nap Kiadó, 2006.
- Szigeti Lajos Sándor 2004: *Hagyományelvű transzilvánizmus és expresszionizmus*. In: *„csak egy csonk maradhat”*. *Tanulmányok az 1920-as évek magyar irodalmáról*. Szerk. Hansági Ágnes, Hermann Zoltán, Horváth Csaba, Szitár Katalin és Török Lajos, Ráció.

ROMÁNIA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Miskolczy Ambrus

Fejlődélméletek – fejlődés nélkül? Románia útkeresése a két világháború között

A kérdést, hogy „milyen úton fejlődünk” minden valamirevaló politikus és ideológus feltette. A válaszok tétje a reform volt, elszabadult a reformmánia. „A kis országok, amelyek csak most kezdik élni életüket a teljes szabadságban, ennek a reformmisztikának az áldozatai” – írta egy jó szemű kortárs, hozzátéve, hogy aki a jövőben él, és nem a jelenben, annak nem jut igazi sors.¹ Csakhogy a reform is sors, a jelen pedig fojtogató. 1922–23-ban 19 politikus és tudós hosszú előadásban adta elő egy-egy párt politikai doktrínáját.² Egyik unalmasabb, mint a másik. Sőt, akad, amelyik úgy hat, mint önmaga paródiája. Például, a háborúban még oly népszerű Iorga fejtegetése arról, hogy nem hisz „a varázserő új alkotmányokban, hanem abban az öntudatban, amely spontán ad alkotmányos cikkelyeket, még akkor sem, ha ezeket az alkotmányokat nem vetették soha sem papírra.”³ Számára a modern zene is úgy hatott, mintha a Sátán elnökölt volna egy alkotmányozó gyűlésen.⁴ Ez mulatságos, viszont annál érdekesebb az a vita, amely a román fejlődés lehetőségeiről vagy inkább vélt és kívánatosnak tartott követelményeiről bontakozott ki. Ezek a fejlődésviták a korábbi konzervatív, szocialista,

¹ Bucur Țincu: *Filosofia omului nou. Gând românesc*, 1934. 7–8. sz. 391.

² *Doctrinile partidelor politice*. Szerk. Petre Dan. Buc. [1923] 1991.

³ Nicolae Iorga: *Doctrina naționalistă. Doctrinile partidelor*, 54.

⁴ Ioana Pârvulescu: *Întoarcere în Bucureștiul interbelic*. Buc. 2003.

¹⁷ Bertha Zoltán: *Transzilvánizmus és népiség*. In: *Uő: Gond és mű*, Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1994, 44.

kisgazda (poporanista) helyzetelemzéseket és krédókat folytatták, de immár alapvetően tudományos mezben, a szociológia mezében, mert ez a maga fogalmi rendszerével a valóság jellemzését a valóságalkítás szándékával párosította. A vita igazi történešzvíta is a román fejlődés fővonalairól és jellegéről, hiszen ideológusok hadakoztak, anélkül hogy a történészekhez hasonlóan elvesztek volna a részletekben. Ugyanakkor az ideológusok is felmondták a történelmi leckéket, amelyek némi ismétlésképpen nem ártnak...

Tudományos reform

Jellemző, hogy a fejlődés útjainak kijelölésében a legszerényebb a román szociológia legnagyobb tekintélye Dimitrie Gusti volt. Amolyan közmondásos német alaposság és rendszerező – filozofikus – szellem jellemezte. Programja: először a tényfeltárás, aztán a cselekvés. Amikor 1918 áprilisában meghirdette a szociológiai egyesület (Asociația pentru Știința și Reforma Socială, 1921-től 1939-ig Institutul Social Român, majd Institutul de Științe Sociale al României 1944-ig) programját emlékeztetett is a két nagy parasztfelkelésre (1888, 1907) és az 1900-as pénzügyi válságra, és ezek okát éppen a helyzetismeret hiányában látta. A valóság és pedig a falusi világ valóságának feltárását célzó kutatásokat szervezett, és alapozott meg elméletileg.

A terepmunka addig ismeretlen vállalkozás volt, a szobatudósok ugyanis rettegtek a bolháktól. Gusti és munkatársai is jól öltözve, nyakkendősen vonultak ki falura, de egyre közelebb kerültek ahhoz a valósághoz, amit legfeljebb azok ismertek, akik maguk is faluról jöttek. A Gusti-féle szociológia *sociologia militans*: filozófiailag megalapozott szociológia, etika és politika. Gyakran hangoztatta tanítványinak: „ha ismered az igazságot és nem mondd ki, a hamisítók cinkosa vagy”.⁵ A megismerés teljessége érdekében a „keretek” – kozmikus, biológiai, lélektani és történelmi – és a „megnyilvánulások” – kulturá-

⁵ Pompiliu Caraiouan: Profesorul Dimitrie Gusti și Țcoala sociologică de la București. *Țcoala sociologică de la București*. II. București, 1971. 41.

lis, gazdasági, politikai és jogi – körébe sorolta az élet külön-külön megragadható, de egyben összefüggő mozzanatait, és így a „párhuzamosság törvényének” felállításával elvágta a tényezők abszolutizálásának lehetőségét is. Ez a „büne” egyben erényének forrása. Lehetővé és kötelezővé tette az interdiszciplinaritást. Ugyanakkor bizonyos fokig leterhelte az egész konstrukciót az ideológiai fogantatású „társadalmi akarat képzeté”, amely az egészet valamiféle egységbe akarta foglalni. Gusti maga is érezte e fogalom bizonytalanságát, többször újraalkotta, de elfogadását sohasem tette kötelezővé. A kutatói figyelemnek azonban az interdiszciplinaritás és a párhuzamosság jegyében mindenre ki kellett terjednie. Gusti pedig a fentebbi elvek érvényesítésével valamennyi román faluról és városról önálló monográfiát akart készíteni. A terepmunka során hamar feltárult, hogy ez illúzió, de az kétségtelen, hogy a román szociológusok az első között szerveztek interdiszciplinaris kutatócsoportokat. Tudomány és politika egymással oly szorosán összefüggő eszménye pedig nem primitív elzárkózásra, hanem nyitottságra ösztönzött. Az „iskola” nemcsak az amerikai és nyugat-európai kutatókat, hanem a romániai magyarokat és a magyarországiakat is tárt kapukkal várta. A csoportmunka pedig a román egyetemi életben azért is rendhagyó jelenségnek bizonyult, mert nem a hivatali hierarchiát reprodukálta. Gusti mindenkiben tudatosította jogait, kötelezettségeit és felelősségét, és hite a feldolgozandó anyag és a módszer eredetiségében küldetésstudattal töltötte el az „iskola” tagjait, akik a legkülönbözőbb világnézeti irányhoz tartóztak, megtorlás nélkül. Gusti emberi és tudósi nagyságára éppen toleranciája a jellemző. Tanítványai, munkatársai sikerét önmagáénak is tekintette, még akkor is, ha ezek már rég önállóan, saját utakon jártak. Sorsdöntő mozzanatnak bizonyult, hogy 1934-ben átvette a Királyi Alapítvány igazgatását, és ezzel új távlatokat nyitott az iskola előtt. A falukutatókat munkacsoportokba szervezték, 1934 és 1938 között 2563 munkatárs szállt ki 114 faluba, ahol népfelvilágosító gyakorlati – kulturális, egészségügyi, gazdasági – munkát, más szóval „social work”-öt végeztek. És közben rengeteget publikáltak. Az interdiszciplinaritás sok tapasztalatot nyújthatott, de vagy szakosodáshoz, vagy parttalan enciklopédizmus-hoz kellett hogy vezessen, nem beszélve valóban fontos részletkérdé-

sekben való elmélyülésről. Az iskola válságát talán éppen az érzékelteti a legjobban, hogy azok, akik Gusti alapvetésének filozófiai vonulatát akarták – a fenomenológiára apellálva – elmélyíteni, bármilyen kiváló elmék voltak is, igazában nem jutottak el a szintézisig, tanulmányaikban csak az empirikus anyag bizonyul maradandónak, ideológiájuk nem. Ezzel szemben az iskola belső toleranciája időálló eredményeket felmutató három módszer és irányzat kialakulását tette lehetővé. Az egyik Henri H. Stahl (1901–1991) történeti szociológiája, a másik Constantin Brăiloiu (1893–1958) zeneelméleti és népzene-kutató munkássága, a harmadik Anton Golopenția (1909–1951) statisztikai módszereket alkalmazó, egy-egy társadalmi problémára összpontosító empirikus vizsgálódásai. Sok értékes résztanulmány mellett végül csak egyetlen nagy falumonográfia készült el, Nerejről, az is franciául az 1939-es szociológiai kongresszusra. (Később, 1945 után a zenetudós Svájcban dolgozott, a statisztikus-szociológus börtönben halt meg, a szociológus-történész túlélte a kommunista történelmet és a történetírást, amely fölé emelkedhetett, annak köszönhetően is, hogy mindig is a marxi módszer követőjének vallotta magát, miközben amit írt, a vulgármarxizmus kritikája volt.) A falu pedig élte a maga életét, ha hagyták, de nem hagyták.

A falusi világ volt az ország belső kolóniája. És éppen Nerej a jó példa. Stahl az 1920-as években itt még láthatta, hogy miként működött a régi faluközösség. Okkal is nevezte módszerét szociológiai archeológiának. Nerej világa olyan volt, mint valami szociológiai régészeti lelet. Viszont már azt is láthatta, hogy mit jelent a kapitalizmus betörése. A fakitermelő részvénytársaságok beléptek a faluközösségbe, úgy hogy megvesztegették a falu vezetését, és mivel a faluközösség tagja annyi fát vághatott, amennyi szükségleteit kielégítette, az eredmény: taroltak. Az 1930-as években pedig már kopasz hegyoldalak uralták a földrajzi tájat, a társadalmi tájból egyre-inkább eltűntek a középparasztok, a társadalom polarizálódott: gazdagokra és nincstelenekre. És ez kicsiben az ország nagy problémáját tükrözte. A tudomány a maga alapvető feladatát látta el: az öncélú megismerést. A nagy fejlődés-vita éppen Gusti folyóiratában indult a '20-as évek elején.

Neoliberális autarkia és kihívás

A román neoliberalizmus sajátos jelenség, semmi köze a mai neoliberalizmushoz, bár mindkettő mélyen antiszociális jellegű. A román neoliberalizmus célja: védővamos iparfejlesztés, lehetőleg önellátás, ugyanakkor az exportképesség fokozása. Ez komoly társadalmi áldozatokat követelt, a neoliberalizmus a társadalmi kíméletlenség ideológiája, de a neoliberalális ideológusok eleinte vigyáztak a csomagolásra.

Mihail Manoilescu 1922-ben arról értekezett, hogy a neoliberalizmus biztosítja a nemzetek egyenlőségét, a neoliberalizmus a közérdeket szolgálva a leghatékonyabb energia-kihasználás.⁶ A nagy vitát nem is ő, hanem Ștefan Zeletin robbantotta ki.⁷ A tudós és a politikus egymást kiegészítő szerepében úgy lépett fel, mint aki elsőként tárja fel tudományos módszerrel a román kapitalizmus geneziséjét és működését. Mesteri módon kimunkált agresszív apológiát készített: a liberálisok múltbeli és jövőbeni politikájának igazolását, miközben ő maga az Averescu-féle néppárt tagjaként tevékenykedett. Zeletin a polgárságot hatalmas – mondhatnók – programozott kollektív személyiségként állítja elénk: önmagában hordja a létét és tevékenységét meghatározó programot. Publicisztikai fordulattal élve, fel lehet tenni a megválaszolatlan kérdést is: vajon az építkezés vagy a rombolás génusza vezette Zeletint, amikor a „tudományos szocializmus” módszerével és szemléletével élt. Ez utóbbi tételeiként hirdette ugyanis hatalmas építményét összefűző okfejtésének lényeges mozzanatait: 1. a polgárság a maga meghatározott történeti szerepével a történelmi fejlődés szükségszerű szakasza; 2. a társadalmi fejlődést saját objektív törvényszerűségei határozzák meg; 3. a társadalmi fejlődést saját spontaneitása magyarázza, a tartalomtól a forma felé ívelő fejlődés, a gazdasági struktúráktól a jogi-politikai intézményekig, amelyek ráépülnek-ráoltódnak erre a struktúrára.

⁶ Mihail Manoilescu: Neoliberalismul. *Doctrinile partidelor politice*. Szerk. Petre Dan. Buc. [1923] 1991. 217., 227.

⁷ Ștefan Zeletin vitacikkeit egyesítette könyvében: *Burghesia română: Originea și rolul ei istoric*. Buc. 1925

A történeti fejlődés Zeletinél egyenlő a világgazdaság térhódításával. A román polgárság is akkor született, amikor a nyugat-európai gazdasági élet vonzáskörébe vonta a dunai román fejedelemségeket. A román polgári fejlődés persze hamarabb is megindulhatott volna, hogyha a román területek az újkor hajnalán is játszhatták azt a Kelet és Nyugat közötti közvetítő szerepet, amely tulajdonképpen a két román vajdaság kialakulását is lehetővé tette a 14. században. A török hódítás és a világgereskedelmi útvonalak átrendeződése azonban kizárta őket „a nemzetközi élet forgatagából.” Az orosz–török háborút lezáró 1829-i drinápolyi béke viszont végre megszüntette a Portának a román fejedelemségekre nehezedő gazdasági monopóliumát. A nyugati hajók most már akadálytalanul felkereshették az al-dunai kikötőket. És nem csak a román nyeresztermékekre volt szüksége a Nyugatnak. Gátat akart vetni az orosz expanzióknak is. Ugyanakkor piacra volt szüksége, a paraszti vásárlóerő fokozása érdekében az 1864-ben kivitelezett jobbágyfelszabadítást egyenesen előírta az 1858-i párizsi egyezmény. A világgazdaság „szétrombolta régi középkori rendszerünket, és helyébe a polgárság uralmát állította”, hogy aztán ne legyen egyéb „a román polgárság története mint] bármely más polgárság történetének megismétlése.” Sőt már-már lefokozóan hangzik az, hogy „a román polgárság fejlődése szerény epizód az angol polgárság expanziójában.” Viszont – hangsúlyozza Zeletin – lehet-e nagyobb történelmi teljesítmény: 1829-től alig kilenc évtized alatt bejárta azt az utat, amelyen a nyugati polgárság annyi évszázadon keresztül kínlódta végig magát. „Románia szédületes átlépése a régiről az új rendszerre egyik legérdekesebb társadalmi kísérlet.” Mindez a román nép „vitalitásának” legragyogóbb bizonyítéka. „Gyengébb népek széthullás és dekadencia zsákmányává válnak a kapitalizmus betörése nyomán, a letragikusabb példát a török nép szolgáltatja.” Hogy ez a románnal nem így történt, a polgárságnak köszönhető, amely „kalandvágyó temperamentumával” és politikai éleslátással, az önfenntartás ösztönétől vezettetve tette azt, ami szükségszerű volt.

Zeletin azért nem tagadja, sőt hangsúlyozza, hogy a román polgárság még nem is igazi polgárság. Kialakulása még nem fejeződött be. Viszont szerepe és hivatása, osztályérdeke teszi polgársággá, miközben „egyedülálló gyorsasággal” fejlődött. Gerincét „a kereskedelmi szel-

lemtől áthatott agráriánusok” alkotják, ez „az egyetlen forradalmi erő” egymás utáni „hiposztázisaiban”: először liberális forradalmi eszmékért küzdő csoportként jelentkezett, amely aztán politikai oligarchiáként érvényesítette akaratát, majd bankokráciává alakult át, hogy végül „igazi pénzügyi és ipari polgári réteggé kezdjen szélesedni”. A polgárság tehát „utolsó formája” az egykori múlt század eleji áruterrelő kisbojárrok csoportjának. Pontosabban azt mondhatnók: valamiféle szintézisként jelentkezik fejlődése utolsó szakasza felé, amikor nacionalizálja a zsidó polgárságot, amely – hangsúlyozza Zeletin – valóban polgárság, igaz, kezdetben nagyon is hátrányos jogi pozícióban, de annál erősebb gazdasági hatalommal. Mert, amikor „az idegen kapitalizmus országunkat áruterrelésre kényszerítette”, felgyorsult a lengyel területek felőli zsidó „invázió”, és a tőke primitív, de forradalmi formájának birtokában a zsidók, „a polgári korszak pionírjai a bojárságot, mint osztályt három évtized alatt felszámolták. Az uzsorás „legitim zsákmányhoz” jutott, miközben a bojári „birtok a zsidó bankárok vasládájában tőkévé változott”. A román politikai oligarchia pedig éppen ennek, ellenfele gazdasági hatalma szétzúzásának köszönhetette erejét, hogy aztán a nemzeti pénzügyi hiánya miatti pénzügyi káoszhoz véget vetve létrehozta a Román Nemzeti Bankot. Így „az oligarchia politikai hatalmának természetes alapját biztosította: a gazdasági hatalmat”. Ennek köszönhetően „a román kapitalizmus levette egzotikus ruháját, nemzeti és hivatalos jelleget öltött: állampolgárságra tett szert”, megindulhatott a tőke „nacionalizálása”. És bárha a románokból egyelőre hiányzik az a gazdasági patriotizmus, amellyel más nemzetek megalapozták jelen nagyságukat”, mégis a zárt Románia „eszménye jobban megfelel az aktuális lelkiállapotnak, annak a közérzetnek, amely a népesség legalsó rétegeit is elfogja a gazdaságunkat az idegen termékek inváziójával fenyegető veszéllyel szemben”.

Ne a jövő útjain kövessük Zeletint, hanem lássuk: miben állt szerepe ez az évszázados tapasztalat és hogyan értékeli azt az árat, melyet a román társadalom és nép érte fizetett. Nos, ennek elemzésére épült az egész addigi román társadalomkritika nagyon is erős morális töltéssel és megalapozottsággal. Zeletin tudományos „megértést” hangsúlyozó módszere viszont kizárja a moralizálást, a fejlődés tüneteként kezeli azt

is. „Marxizmusa“ nem humanizmus. A tőke véres és szennyes – mondatja eddig és nem tovább Marxszal –, majd arra is talál másnál forrást, hogy „a nemzetek életében nincs semmiféle olyan megfontolás, ami bizonyítaná, hogy amit bűnnel szerzett egy nemzedék, elvesztik a következők”. És mindaz a nyomor és szenvedés, amit az oligarchia rovására írnak, a fejlődés természetes velejárója.

A román nyomor szükségszerűségének és természetességének történelmi igazolása mellett vonultatja fel Zeletin „az egyetemes rurális tragédia” kelet- és nyugat-európai analógiáit. A cári „éhes Oroszország” bizonyítja, hogy „az elmaradott mezőgazdasági országok exportja az éhségé”. A polgári forradalom értelme pedig éppen abban rejlik, hogy a parasztot megfosztja földjétől és proletárként a burzsoá rendelkezésére állítja. A román paraszt helyzete sajátosan átmeneti. Sikertelen elszakítani a földtől, de közben még nem állt rendelkezésére új munkaalkalom. Ez legfeljebb kilátástalan parasztfelkelésekhez vezetett. A parasztság – mint mindenütt – a román történelemben is önmaga vezetésére képtelen „kaotikus tömeg”. A polgárság számára is csak kalapács, amellyel a bojárságot ütheti. Ennek köszönhető azonban, hogy a román parasztság nem járt úgy, mint az angol, miközben nem volt elég erős ahhoz sem, hogy az 1789-i francia vagy az 1917-i orosz példát kövesse. Így aztán Romániában már csak azért is, mert az államnak érdekében állt a parasztság melletti hathatós beavatkozás, a jobbágyfelszabadítással valamiféle kompromisszum jött létre. A tulajdonként kapott föld megóvta gazdáját a koldusbotra jutástól, de nem a nyomortól, amelyet paradox módon egyszerre kísért és okoz a túlnépesedés és a munkaerőhiány. A felszabadított jobbágy ugyanis archaikus lelkű, képtelen a rendszeres munkára, célja az önellátás. A történelem tapasztalata szerint: munkára kell kényszeríteni. A szükségszerűség eme világában pedig nem lehet egyetlen polgári társadalmat sem a szerint „minősíteni”, hogy miként bánik parasztjaival.

A válságból csak az iparosítással lehet kitörni. Mint az angol példa mutatja, a kapitalizmus begyógyítja a maga ütötte sebet. Az iparosítás megteremtí a mezőgazdasági árutermelés alapját, amelynek feltételeit még a világháború utáni agárreformmal, a fejlődésképtelen nagybirtok felszámolásával is munkálta a román polgárság.

Mondanivalóját ellenfelei diszkreditálásával nyomatékosítja Zeletin. Félelmetes logikával hozta közös nevezőre a konzervatív kultúrkritikát a szocialista társadalomkritikával, hogy aztán mindkettőjüket reakciónak minősíthesse. A kultúrkritika ugyanis a kultúrát állítja szembe civilizációval, az előzőt az emberi teljesség és hitelesség hordozójának, eszközének és közegének tekinti, az utóbbit pedig éppen a kulturális értékeket háttérbe szorító mechanikának látja. Zeletin a maga marxizmusával mindenekelőtt a tartalom nélküli forma” jelszavát és tézisének vette célba, azt, amellyel a konzervatív kultúrkritika megalapozója: Titu Maiorescu – egyben konzervatív politikus – meg tudta teremteni a valóság képletszerű megragadásának élményét. Igaza van Zeletinnek, a konzervatívok általában idegen kultúra és külsőségek átvételével vádolták a liberálisokat, anélkül hogy valóban mélyreható társadalmelemzést tudtak volna nyújtani. Csakhogy, tudjuk, a kritika emberi hitelének fedezete a román szépirodalom. A liberális komédiát színpadra vivő Ion Luca Caragiale pedig nem csak nevetetni akart, s erről Zeletin inkább hallgat. A szépirodalom üzeneteiben – úgy tűnik – csak politikai publicisztikát lát. De azért nem felejt el hangsúlyozni, hogy a román szocializmus teoretikusa, Constantin Dobrogeanu-Gherea az irodalmi kritikái élet egyik nagy vezéregyéniségeként működött, és – így próbálja diszkreditálni – ezért természetes, hogy nem tudott ellenállni a moralizálás kísértésének. Nem csoda, hogy – Zeletin szerint – maga is a „tartalom nélküli forma” logikáját követte, amikor feudálisnak minősítette azokat a termelési viszonyokat, amelyek átmenetiségükkel a polgári jövő felé mutattak. Igaz, és az ítékezés szigorát látszólag enyhítő körülményként hangsúlyozza Zeletin, a konzervatívok és a szocialisták némileg a polgárság megtévesztettjei, hiszen ez saját hivatását úgy éli, meg mint a nyugati civilizáció terjesztését, s ezzel az utánzás látszatát kelt. Ezzel a haladás, a gyakorlat fegyvert adott a reakció kezébe, amely az elmélet eszközeivel támad. A „reakció” vádolja az oligarchiát, hogy a parasztokkal fizettetik a pszeudo-civilizációs komédiát, holott ő teszi lehetővé, hogy egyáltalán fizethessenek. Ami pedig a nyugati intézményrendszer másolásának felmelegítését illet, a megkésett fejlődés természetéből következik, hogy a fiatal polgárság fejlettebb társai intézményeivel kezdte munkáját. De ez az intézményrendszer csak politikai ruha”.

Reális parlamenti élet – hangsúlyozza Zeletin – kialakult társadalmi osztályokat feltételez. Márpedig ilyenek nincsenek. Ennek jeleként a politikai pártok elvekre és nem osztályokra épültek. Így „ilyen társadalmi struktúra csak centralizációs abszolutisztikus kormányzati rendszert tenne lehetővé, Románia mégis ki mert fejleszteni politikai parlamentáris rendszer”. Igen, de ez a forma igazodott a tartalomhoz: a politika saját struktúrájához, az uralkodónak ugyanis „döntő szerep jutott” az ország irányításában. A politikai élet valóban cirkusz, benne a politikai harcok condottiereinek valóságos hadserege tombol. De mindez a bürokráciának – hihetetlen és szintén kritikusan emlegetett – növekedésével együtt csak valami olcsó, amelyet az oligarchiának éppen a fejlődés érdekében kell fizetnie. A nyugat- és közép-európai ipar áruai ugyanis szétzúzták a hazai városi kézműipart, és a kapitalizmus „ártatlan áldozatait” az államnak kellett megmentenie. Funkciót teremtett a „városi paraziták” számára, de azzal a haszonnal, hogy „klientúrát” az oligarchia számára, melynek viszont ha az idegen szakember és a hazai parazita között kell választania, az utóbbit kellett előnyben részesítenie, legfeljebb azzal vigasztalva önmagát, hogy minden bürokrácia egyforma. A bürokrácia ellentétele viszont a militarizmus, mert rendszeres igényeivel a kapitalista fejlődés előmozdítója. „Modern társadalmunk, mint a többi nemzeti és egységes állam: a kapitalizmus igényeinek hatására jött létre, katonai erővel.”

Zeletin nem tagadta, hogy a román fináncoligarchia rendszere több vonatkozásban sem hasonlít a nyugati abszolutizmushoz, hiszen a nyugati polgárság az abszolutizmus mellett jött létre, hogy aztán szembeforduljon vele. A román polgárságnak azonban nem kell követnie ezt a példát – ezért sajátos. Nem kell forradalmat végrehajtania és félnie sem kell attól. Aranykora addig tart, amíg nem jön létre a proletariátus. De addig is „a szerves iparfejlődés” kifejezetten „megvalósuló szocializmusnak” nevezhető, olyannak, mely a nagytőke „gazdasági és politikai uralmának” eredménye. Hogy meddig tart, előre nem jelezhető, amint az sem, „hogy a nyugati polgárságok fejlődésében nem lesznek-e olyan változások, amelyek a mi polgárságunk fejlődésének menetét is megváltoztatják”. A polgári szellemi irányzat fájó hiánya döbbsen Zeletint arra a felismerésre, hogy a gazdaság sok vonatkozásban gyorsabban

változik, mint a tudat. A „tartalom nélküli forma” tézisének érzékelésével fordította visszajára, hogy a gyorsan fejlődő gazdasági alépítmény valamiféle „középkori közszellemmel” szembesül, és ez állandóan újratermelődik, „rombolja a jövőbe vetett hitet”, amelynek megalapozását a neoliberalizmus ideológusa a fejlődés egyik alapvető feltételének tartotta.

Zeletin, bár nem volt a román Liberális Párt tagja, mégis e párt politikáját igazolta, sőt úgy fel magasztalta, hogy ilyen teljesítményre még egy pártpolitikus sem lett volna képes. A liberális ideológusok okfejtései Zeletinéhez képest naivnak, demagógnak, sematikusnak tűnnek. Mégis a Liberális Párt értelmiségi tagjai a legkisebb megértést sem tanúsították a zeletini tézisek iránt.⁸ Pártpolitikai elfogultság, szakmai féltékenység mind belejátszott ebbe, de talán az is, hogy nem felejtették el Zeletin 1916-os könyvét: „A szamarak országából.” Ezt éppen az általa később elmarasztalt Caragiale szellemében vetette papírra. És ki ne tudta, hogy melyik országról van szó, amelynek lakói kétféle szamarak: vannak szamarstűtek, akik borzalmas nyomorban élnek, csak puliszkán tengődnek, földbeásott kunyhókban, amelyeket ágyúval lőtt szét a hadsereg [1907-ben], és vannak lelki szamarak, akik városi luxuselethe felülmúlja a nyugati luxust. A politikus szamarak szintén kétfélék. Vannak az öndicséret mámorában szónokolók, akiknek beszédei liberális beszédeknek is beillenek, és vannak azok, akik az önmegvetés frazeológiájában remekelnek, ezek a konzervatívok paródiái.⁹

Zeletint mélyen elkésérette kortársai értetlensége. De nem csüggedt. Feketén-fehéren kimondta: „A neoliberalizmus a fináncimperializmus politikája.” Ez harmóniává és együttműködéssé alakítja a gyárosok egymás megsemmisítésére törő konkurencia harcát. A neoliberalizmusnak köszönhetően „a szocializmus kiemelkedik a marxista trivializálásból és visszanyeri egykori széles és nemes jelentését; megszűnik a proletariátus eszményének lenni, hogy az egész emberiség eszménye legyen”. Ehhez a kíméletlenség vezet. A paraszt és a parasztból lett román munkás csak akkor dolgozik, ha hajtják. És nem a munkaidő,

⁸ Mihail Manoilescu: *Memorii. I.* Buc. 1993. 43.

⁹ Ștefan Zeletin: *Din țara noastră. Însemnări.* Buc. [1916] 1998.

hanem a termelés egyenlőségét kell biztosítani, a román munkás dolgozzon annyit egy nap, amíg annyi értéket nem állít elő, mint az amerikai munkás nyolc óra alatt.¹⁰ Történelemfilozófia nélkül mindez durván hangzik, de a világgazdaság nem ismer kegyelmet.

Szocialista világgazdaság?

A marxizmus neoliberais kisajátításának kihívására a szociáldemokráciának kellett a legkimerítőbb választ adnia. A polgársággal szembenálló szocialista mozgalom eredetisége abban rejlett, hogy a román agrárfejlődés fejlődés sajátosságainak feltárásával az egész román fejlődés sajátos útjában annak általános érvényét akarta és tudta felmutatni. Talán ez is magyarázza azt, hogy Zeletin már-már a becsületsértés határán mozgó kifejezésekkel is illette Ghereát, azt, akiről minap is elmondhatta Henri H. Stahl, hogy mint teoretikus „egyike volt az elsőknél, akik máig is érvényesen tárták fel a kapitalizmusnak az elmaradott országokba való behatolását, ezek beépülését a világszisztembe”.¹¹ Hangsúlyozta is Gherea egyik tanítványa, Lotar Rădăceanu, hogy mestere „megkímélte” Zeletint a kapitalizmus – önmagának vindikált – felfedezésétől. Gherea nem egyszerűen csak a tüneteket vette számba, mint Zeletin lebecsülően hangoztatta. A neojobbágyság fogalmának bevezetésével a feudalizmustól és a kapitalizmustól egyaránt élesen elkülönülő, de a szó teljes értelmében vett átmeneti korszakot írt le, mely – hangsúlyozza Rădăceanu – „magában az agrárszerkezet valóságában” gyökerezett.¹² Míg Zeletin számára a szociáldemokrata társadalomkritika demoralizáló destruktív esztétikai szemlélődés, a szociáldemokrata Rerban Voinea a világpiactól való félelem kifejeződését látja Zeletin elképzeléseiben, az autarchiát kifejezetten „mesének” tartva. „A világpiacon született a kapitalizmus – írja – és feloldhatatlan ellentmondásaiban fog kimúlni. Ha a polgárság nem tud férfiasan szembenézni ezzel az igazsággal, akkor megte-

szí a proletariátus, a ma örököse, a jövő ura, harsányan odakiáltva: az autarchia hazugság, az igazság a világ minden pontját összefűző lerombolhatatlan gazdasági kapcsolat. Ma Románia sorsa az összes ipari államokéval együtt a világpiacon keretei között dől el”. Mert, ha Nyugaton győz a szocializmus, akkor az a kapitalizmushoz hasonlóan fog hatni. Gherea prognózisa értelmében pedig az elmaradott társadalmak „átveszik a szocialista társadalomszerkezetet”, méghozzá – ugyancsak Voinea szerint – a nemzeti kisebbségek önrendelkezését biztosító demokrácia érvényesítésével, mellyel Románia jövőjét oly szorosan egybekapcsoltan látta.

Voinea azt, amit Zeletin szükségszerűnek tartott, olyan fatalizmusnak minősítette, amely „minden létező jelenség apológiájához vezet. Ami létezik, annak léteznie kell, és úgy kell léteznie, ahogy van”. A lehetőségekben való gondolkodást viszont annak hangsúlyozásával állítja vele szembe, hogy „lehetséges, de nem szükségszerű egy társadalom átmenete egy magasabb fejlődési fokra; bizonyos feltételek között a haladás helyett hanyatlás érvényesül”. És „amíg Nyugaton a polgárság arisztokrata szövetségesekkel az abszolutizmus ellen harcol, nálunk az erre a szerepre szánt »agrárius frakciónak« lett a hivatása az abszolutizmus megvalósítása” – írja Voinea, akinek ennyi is elég cáfolatként. Túlzottan látta a zsidó uzsorások térhódításának zeletini arányait, hiszen „a román nagybirtokos osztályt nem számolhatta fel egy a törvények által a tulajdonszerzéstől elzárt kategória uzsorája”. A román polgárság zeletini szakaszolásában és annak kronológiájában pedig – úgy látja Voinea – „a polgárság története összeolvad (...) a Liberális Pártéval”. Ironikusan is hangzik, ami Zeletinnél véresen komoly: „Akár az oligarchia a maga politikai hatalmával teremti meg gazdasági bázisát, akár fordítva, gazdasági alapja határozza meg politikai befolyását, létének legfőbb értelme a központi hatalom megteremtése a zsenge burzsoá osztály társadalmi vagyonának adminisztrálására”. Így a Nemzeti Bank megalapítása után is „egy lévén a polgársággal, az oligarchia saját maga pártfogó szerepét játssza”. Ez a neoliberalizmus valójában „oligarchikus marxizmus”.

Rădăceanu kritikája prózaibb. Azt hangsúlyozta: hogyha elismerjük a román fejlődés útjának sajátos jellegét, akkor Zeletin elmélete érvényét veszti, hiszen ez utóbbi szerint a román mezőgazdaságnak is a nyugati

¹⁰ Rădăceanu Zeletin: *Neoliberalismul*. Buc. [1927] 1992. 89., 92., 151., 157.

¹¹ ***

¹² Lotar Rădăceanu: *Oligarhia română*. Buc. 2005.

fejlődés vonalát kellett volna követnie. Márpedig „nincs és a kapitalista invázió nyomán sem született nemzeti kapitalizmus, melynek érdekeit szolgáló jogi-politikai felépítményre lett volna szüksége, következésképpen nem létezik az a burzsoá–feudális antagonizmus, mely Nyugaton a politikai harcok fermentumaként hatott”. A nyugati kapitalizmus pedig abban „a termelési módban volt érdekelt, amely a termelés hatékonyságát és folyamatosságát biztosította, függetlenül annak megjelenési formájától”. Így – bár a nagybojár–kisbojár ellentét felszínre kerülése erősen rányomta bélyegét a román fejlődésre – Rădăceanu az alapvető érdekazonosságot emelte ki, úgy látva, hogy „a nyugati kultúra foka” a döntő kritérium a forradalmárok és a reakciós bojárok elhatárolásában. Ezek, nem tudván – írja gúnyosan –, hogy az angol modellt reprodukálják, Ausztria és Oroszország példáját tartották követendőnek, érdekeiknek megfelelő módon vezették be „a polgári magántulajdont”, ugyanakkor „a kapitalista invázió érdekeinek megfelelően” hajtották végre a neojobbágyságot eredményező átalakulást.

A kapcsolatrendszer minőségéből következően a román kereskedelmi tőke „az idegen behatoló tőke függeléke”, csupán az árucsereszolgáltatásban, s így nem is gyakorolhatott döntő hatást az általános fejlődésre. A romániai ipar az állam és az idegen tőke műve. A protekcionizmus hozta létre az ipart és nem fordítva. A kapitalista invázió és nem a belső fejlődés igényei határozták meg az államformát is, ami az államét, az állam pedig „önmagában megálló organizmussá vált”, és függőségi kötelekeinek lazítása érdekében is a protekcionizmus eszközeihez folyamodott, hogy aztán a Nemzeti Bankkal emancipálja magát az idegen tőke befolyásától. Ezt a fejlődésmentet felvázolva egyértelmű az, hogy mit ért Rădăceanu zeletini „vak történeti formalizmus” alatt és miért véli úgy, hogy a liberálisok büszkén hangoztatott „mi magunk erejéből” (prin noi înșine) jelszava csak a parazitizmust leplezi. Az oligarchikus rendszert átmenetinek tartja. Romjain keresztül vezet az út az ipari kapitalizmushoz. „Az oligarchia nem polgári osztály, hanem kétségtelenül egy olyan polgári osztály, amely nem tudott kialakulni, csak a kapitalizmus hatása alatt.” Jelölésére a „keleti” terminus a legmegfelelőbb, ugyanis „csak az elmaradt keleti országokban jöhetett létre a nyugati kapitalizmus hatására ez a társadalmi képződmény”, és

sajátos, valóban abszolutisztikus kormányzási formája. A világháború utáni földreform nem az oligarchia érdeme, nem is a kisgazdaság győzelmének, hanem az osztályharcnak az eredménye. Az oligarchia pedig „gazdasági offenzívájával” éppen „az annyi politikai veszéllyel járó kapitalista haladást” akarja megállítani. Meg akarja kaparintani „a nemzeti tőkét és a román vállalatokat, a kapitalista expanzió magvait a parazita nyereség forrásává akarja tenni”, és ezért irányítja figyelmét Románia új régiói felé. „De mivel az itt kifejlődött reális kapitalizmus nem rendelkezett olyan politikai erővel, melyek őt képviselhetnék és az állami életben a burzsoá kormányzati elveket érvényesíthetnék, miközben az oligarchia állami erővel rendelkezett, nem a régi Románia került az új területek fejlődésének vonzásterébe, hanem ezeknek – kiszakítva abból a gazdasági organizmusból, amelynek integráns részét alkották, következésképpen dezorientáltan – kapitulálniuk kellett az ókirályságbeli oligarchia előtt”. Mindez még azért is, mert az önálló politikát felmutatni képes Ókirályság önmagában is gazdasági egységet alkotott.

Amíg tehát Voinea a szocializmus európai győzelmi esélyeit latolgatta, Rădăceanu a hazai erőviszonyokat próbálta felmérni, s Zeletinhez állt közelebb abban a vonatkozásban, hogy „a proletariátus sikerrel csak a hazai kapitalizmus teljes győzelme után léphet színre”, hacsak Nyugaton nem robban ki proletárforradalom, mely a maga hatáskörébe vonja Romániát, egyszer s mindenkorra megoldva „a román problémát”. A liberálisok is némileg hasonlóképpen ítélték meg Románia helyzetét, csak éppen a szocialista program ellenében.

Hagyományörző liberalizmus

A liberális frazeológia már a '20-as években túlélte önmagát. Amikor élenjáró liberális politikus azt fejtegette, hogy a doktrína lényege a haladás eszméje minden téren, és az emberek akarata fölötti törvények irányítják a történelmet,¹³ óhatatlanul Caragiale figuráinak szólamai ötle-

¹³ I. G. Duca: Doctrina liberală. *Doctrinile partidelor politice*. Szerk. Petre Dan. Buc. 1991. 144.

nek fel. Író, irodalomkritikus kellett ahhoz, hogy a román liberalizmust kimentse a konzervatív kultúrkritika karmaiból: Eugen Lovinescu. Művének címe is hadüzenet, vagy inkább a kulturális háború folytatása: *A modern román civilizáció története*.¹⁴ Korabeli divat lett ugyanis a civilizáció és a kultúra szembeállítás. Ebben a szemléletben a civilizáció anyagiasságot jelent és formalizmust, a kultúra viszont a szellemi és lelki értékek tiszteletét és átélését. A civilizáció atomizálja a társadalmat, egymással szembenálló, egymás irányában közömbös egyénekre bontja, a kultúra viszont közösséget teremt, szolidaritást, összetartást, védelmet. Ez a kontrasztív szemlélet elsősorban a német szellemi életet hatotta át. Ettől Lovinescu, mint francia szellem eleve elhatárolta magát. A román szellemi élet anatómiájára vállalkozott. De élesen elhatárolta magát az autochton értékekre hivatkozó tradicionalizmustól, sőt magától ennek vallásos ortodox magjától, amikor maró gúnnyal tette szóvá, hogy míg Keleten csak imádkoznak és szemlélődnek, míg Nyugaton dolgoznak is, ahogy az *ora et labora* jelszava erre szólít fel. Lovinescu kontrasztív szemléletének a pólusai a nyugati modell és a keleti elmaradottság. Viszont francia olvasmányjaiban megtalálta az utánzás és szinkronizmus törvényét, és ezt alkalmazta. Ennek lényege a fejlett terület utánzásra kényszeríti a fejletlent, és ennek szinkronba kell hoznia a maga világát a fejlett területével. A román liberálisok ezt tették. Integrálták hazájukat a magasabb rendű civilizáció világába. A konzervatív kritika csak a kultúra revánja, amiért politikai téren a reakció erői alulmaradtak. Ugyanakkor a kulturális teljesítmény maga is érték, de a „tartalom nélküli forma” tézisének károsnak tartotta és megfordította: a forma megteremti a tartalmat. Más szóval a nyugati formák átvételével sikerül a keleti valóságot nyugatíva alakítani. Lovinescu nyugati mércével is mért, és keserűen nyugtázta emlékirataiban is, hogy kortársai egyik napról a másikra élnek, nincs megtakarítás, mint Nyugaton.¹⁵

Lovinescu a francia típusú nemzetállam ígézetében élt. A homogenizáló nacionalista hagyomány őrzője maradt. Elmarasztalta Nicolae Bălcescut azért, mert 1849-ben Kossuthal megegyezett, és aláírta a

nemzetiségi polgárháborút lezáró kibékítési tervezetet, a *Projet de pacification*. „Sajnos, elámította a magyarokkal való testvéresülés eszméje” – írta Lovinescu Bălcescuról,¹⁶ holott a testvéresülést is lehetett volna nyugati vívmánynak tekinteni. Csakhogy a kibékítési tervezet szellemisége és konkrét kitételei közelebb álltak a gyulafehérvári határozat szelleméhez és ígéreteihez, mint amit a román liberalizmus biztosítani akart a hatalma alá került nemzeti kisebbségeknek. A kibékítési tervezet hivatkozási alap lehetett a monolit nemzetállam elnyomó mivoltával szemben. Lovinescu nem mondott le a román liberalizmus reakciós hagyományáról.

A román liberálisok fölött kemény ítéletet mondott a '20-as évek legjelentősebb bankárja, Aristide Blank egyik beadványában. Lényege: Románia 1864-ben a középkori szláv alakulatból egyik pillanatról a másikra kapitalista állam lett – a jobbágyfelszabadítással. Viszont nem volt polgárság. I. C. Brătianu politikája súlyosbította a rosszat, mert az új embereknek megengedte, hogy a régi bojárok földjeit megkaparintásák, és a parasztságot rászorította, hogy nekik dolgozzék. A polgárságot valósággal üldözte, így Románia az egyetlen polgárság nélküli polgári állam. Amikor az új tulajdonosok el akartak szakadni azoktól, akik megteremtették őket, akkor jött az előreláthatatlan: a földreform. A parasztság viszont elmaradott, 35%-kal kisebb a termés, mint korábban. Az igazi csapás azonban a bürokratikus szemlélet (*funcționarism*). Következményei: a kereskedelem pangása a nyomasztó adók miatt, a majdnem kormányzati elvvé emelkedett xenofóbia és antiszemitizmus, a gazdasági nacionalizmus szabad kereskedelem helyett és ahelyett, hogy az idegen tőkét előnyös feltételek mellett becsalogatnák az országba. A földbirtok-kisajátítások és az általános választójog miatt az uralkodó osztály a holnap biztosítása érdekében gátlástalan, és ez az oka „a kormányzati vandalizmusnak”. Tanulni kell a külföldtől, és meg kell győzni a népet, hogy csak munkával lehet meggazdagodni.¹⁷

¹⁴ *Istoria civilizației române moderne*, (1924-1925)

¹⁵ Eugen Lovinescu: *Memorii*. Aqua forte. Buc. 1998. 157.

¹⁶ Eugen Lovinescu: *Istoria civilizației române moderne*. I. București, 1992. 134.

¹⁷ Arhiva Națională Istorice Centrală, București, Casa Regală 32/1930

Paradox módon ehhez az elképzeléshez a parasztságra építő politikai populizmus: az ún. *țărânișm* állt a legközelebb, amelynek éppen a zeletini kihívás gyorsította meg ideológiai korszerűsödését.

Kisgazda-paraszti út

Zeletin ellen a román közgazdasági gondolkodás kimagasló alakja, a parasztpárti Virgil Madgearu, az (agrár) demokrácia eszményének védelmében ragadott tollat. Nem kérdőjelezte meg Zeletin marxizmusát, de Marxra is támaszkodva vitatta az angol klasszikus fejlődés egyetemes érvényének értelmezését. A kelet-európai fejlődés sajátos útját hangoztatta, az ezt meghatározó mezőgazdasági tevékenységnek az ipartól eltérő belső törvényszerűségeit és politikai gazdaságtanát. Dánia, Franciaország, Németország példájára hivatkozva vetette el a paraszti nyomor szükségszerűségét valló zeletini tézist. Ezen országok parasztságának sorsával akarta érzékelteni az is, mennyire nem szükségszerű a jobbagység, pontosabban: azt annyiban tartja törvényszerűnek, amennyiben azzal a zeletini fejlődésment érvényét vonhatta kétségbe, nem vitatva el, sőt hangsúlyozva Gherea elemzésének horderejét és úttörő jellegét. Kifogástalan logikával fejt ki azt, hogy a múlt századi román iparosítás egyenesen beleütközött a parasztságot megnyomorító és a belső piac felvevőképességét korlátozó rendszerbe. Ugyanakkor ez az ipar mesterségesen fenntartott parazita ipar. A bővös körből – természetesen – a paraszti gazdaságra alapozó szövetkezeti agrárrendszerben látta a kiutat, az oligarchián kérve számon a fejleményeket, amelyeket így jellemezett: az agrárfeudalizmusból a fináncfeudalizmusba.

Madgearu a paraszti gazdaság elesettségét külső beavatkozás következményének tartotta. A mechanikus ipari termeléssel az organikus mezőgazdaságot állította szembe. A nagyipar győzelme a kooperáció, a munkamegosztás és gépesítés eredménye. A mezőgazdaságban ezzel szemben a nagybani kooperáció lehetőségei korlátozottak, hátrányai csak fokozódnak a megművelendő földek kiterjedésével és a munka ellenőrzésével elkerülhetetlen nehézségeivel. „A kisgazdaság” tud igazán megfelelni a munkaráfordítás – kapitalista mércével mér-

hető – követelményeinek, mert minden egyes parcellának, gyümölcsnek, állatnak sajátos természetéhez igazodó gondoskodásra van szüksége – idézi Madgearu Karl Büchert, majd a paraszti gazdaság Csajanov által feltárt sajátos politikai gazdaságtanában látja a kelet-európai fejlődés távlatait. Éspedig abban, hogy a paraszti gazdaság működése nem jellemezhető a kapitalista politikai gazdaságtan fogalmaival, nem úgy működik mint egy ipari vállalat, alkalmazkodóképessége és ereje a család szorgalmában és nagyságának változásában rejlik. (Csajanov azt is megjósolta, hogy Moszkva majd jelentéktelen ipari teleppé válik a falvak tengerében. Fordítva történt, Sztálin a falvak népének egy részét bekényszerítette a gyárakba, Csajanovot pedig kivégeztette.)

Madgearu az oligarchia által játszott polgári szerep mítoszát nem csak azzal is próbálta még megtépázni, hogy a parasztságnak az osztályharcban játszott önálló erő mivoltát fejtette ki, még hozzá annak hangsúlyozásával, hogy maga a marxizmus szerint is a társadalmi átalakulásban az osztályharc nem *primum agens*, hanem „történelmi forma”, amelyben a gazdasági struktúra változásai jutnak kifejezésre az emberek közötti viszonyokban. A paraszti kisgazdaság életképességét így is indokolva, az oligarchia ipari kapitalizmusát importjellegűnek és üvegházi növénynek minősítette. Ebből a pozícióból Madgearu az agrárfeudalizmusról a fináncfeudalizmusra való áttérés veszélyére figyelmeztetett.

Vérbeli történészként vette nagyító alá Zeletin téziseinek történeti hitelét George Zane, aki addig a német–osztrák és román gazdasági kapcsolatokról értekezett, és már a román „cseregazdaságról” szóló, 1930-ban megjelent átfogó monográfiáján dolgozott. Meggyőzően bizonyította azt, hogy Zeletin az 1830–40-es évekre vonatkozóan túlbecsülte az angol és francia al-dunai kereskedelem horderejét, a valóságban azzal szemben osztrák befolyás érvényesült, az angol forgalom pedig éppen a század második felében erősödött fel, akkor amikor Zeletin szerint osztrák hegemonia érvényesült. Paradox módon ő is komolyan vette Zeletin „marxizmusát”, holott az közelebb állt a sztálini leegyszerűsítő szemlélethez. Ugyanakkor Zane sok vonatkozásban úgy tárgyalta a román fejlődést, hogy az illeszkedett a marxi mondanivalóhoz. A járadékformák egymást váltó szabályos menetével szemben – hangsúlyozza ugyanis Zane – „a román valóság ellenszegül a marxizmusnak, mert

egyszerre mutatja fel a pénztőkét, bérletet, a munkajáradékot és a robotot, tehát a kapitalista és nem kapitalista termelés elemeinek kombinációját”. (Marx éppen ezt jelezte, hogy a kapitalista világpiac minden formációt arra kényszerít, hogy a világpiacon kapitalistaként viselkedjék.) Zane a román fejlődés „kvázi-autonómiája” mellett érvel. Nem egyszerűen a kapitalizmus külső ráhatásával magyarázta a hazai fejleményeket, hanem – mondhatnók – annak áttételeivel. Ahogy Max Weber a készpénz előteremtésének, a jövedelmek növelésének igényében látta „a második jobbágyság” felé hajtó erőt, úgy Zane is, és a készpénz-éhségben, s az azt kiváltó sajátos feltételekben. Ezek: a politika, a pénzügyi helyzet és az erkölcsök változása. Pénz kellett a hatalmi harchoz éppen úgy, mint az új divatigények kielégítéséhez. Az ideológiai importot pedig az tette szükségessé, hogy „a közjóra vonatkozó általános elvek deklarálásával elleplezzék az osztályrealitások brutalitását és az egyéni érdekeket”, minél szélesebb alapot teremtsenek „a leendő burzsoázia követeléseinek érvényesítéséért vívott harcban”. Zane nem elemzi a román polgárság kialakulását és fejlődését. A paraszti munka jelentőségének előtérbe állításával próbálja kétségbe vonni a zeletini „apológia” érvényét: „A modern román állam falvaink mélységeiből jött világra, és nem London vagy Párizs piacán született. Szerzője a román jobbágyság, és nem az idegen bankár.”¹⁸ És miután szerinte az ország lakosságának 80%-a paraszt, az államnak parasztállammá kell válnia, a paraszti érdekeket képviselő és ápoló állammá. A kérdés: hogyan?

A '30-as évek második felére a parasztpártiak is – miközben a parasztállam megvalósítását hirdették célként – felkarolták az ország iparosítását, és ebben az állami irányításnak döntő szerepet tulajdonítottak, miközben a hatalom változatlanul a liberálisok kezében összpontosult. Madgearu két évtized gazdasági életének elemzésében külön kiemelte azt, hogy az államnak nevelnie kell a parasztságot, elő kell segíteni a gabonatermelés helyett az állattenyésztés és az intenzív termelési formák túlsúlyának biztosítását, elő kell segítenie szövetkezetek alakulását, mert a hagyományos gazdálkodás már elérte teljesítőképességének határát. A román mezőgazdaság számára a növekedést lehetővé tevő

¹⁸ Zane***

piacot Németország jelenti, és maga a gazdaságilag egységesülő Európa. Az angol-amerikai liberális kapitalizmus helyett szerinte a jövő az államilag szervezett gazdaságé.¹⁹ A szövetkezeti mozgalmat egyébként már a '20-as évek törvényhozása is támogatta, és szinte mindegyik román kormány felkarolta, és egyben újabb földosztás lehetőségével is foglalkoztak. Viszont jellemző, hogy az a Stahl, a Gusti-féle iskola oszlopos tagja, aki érzelmileg oly messzemenően azonosult a paraszti lét gondjaival, a föld újraosztását károsnak tartotta, a szövetkezeti mozgalomban az önszerveződést tartotta fontosnak, és a faluközösségi formákra akart építeni.²⁰ De nem mondta ki pontosan, hogy miként is képzei az állam nélkülözhetetlen segédkezését, milyen törvényeket tartana ideálisnak. Ez nemcsak a cenzúra alatt nyögő értelmiségi jellegzetes magatartása, és egyben az értelmiségi impotencia megnyilvánulása is, hanem jelzi azt is, hogy a politika a tudományt addig pártfogolja, amíg használni tudja, a tudósoknak pedig éppen saját tudománya érdekében nem lehet átlépni egy bizonyos határt...

A gazdasági rekonstrukció és dekonstrukció dialektikája

Távolról és közelről nézve Románia gazdasági paradoxon is. Lakossága szegény, de természeti forrásokban gazdag. Az olajmezőkön a legmodernebb technikával termelnek, de a földet kezdetleges módszerekkel, házi készítésű öltözetben túrják. A jövő országa.²¹ Két világháború közötti jelene a számok világánál már nyomasztóbbnak tűnik, mint az útleírásokban, amelyek szerzői mindig valami oázisból szemlélték a szomorú tájat, és megtalálták a módját, hogy jól érezzék magukat – érkezéskor és távozáskor is. A történeti elbeszélések egyszerűek: megünneplik és ecse-

¹⁹ Virgil Madgearu: *Evoluția economiei românești după primul război mondial*. Buc. 1940. 64–65., 272–290.

²⁰ Alina Juravle: *Henri H. Stahl and agricultural communes during World War Two*. http://www.cooperativag.ro/henri-h-stahl-and-agricultural-communes-during-world-war-two-henri/#_ftn2 (2016-04-26)

²¹ Joseph S. Rouček: *Contemporary Roumania and her Problems*. [1932] New York, 1971. 249.

telik az országegyesülést követő fejlődést, majd finoman jelzik ennek hiányát. Sőt az egyik reprezentatív Románia-történeti szintézisben a két világháború közötti romániai gazdasági növekedés üteme 5,4 %, a legnagyobb egész Európában.²² Nem véletlen, hogy a nagy egyesülés gazdasági mérlegét csak most vonták meg.²³

A világháború káros következményei eddig is ismertek voltak. Két hét alatt megsemmisítették az olajmezők felszerelését, azt, amit évtizedeken keresztül kiépítettek.²⁴ De azért még 1,14 millió tonna kőolajat ki tudtak szolgáltatni a német hadsereg számára. A pusztítás arányát mi sem jelzi jobban, hogy 6,4 millió juhot kellett átadni a megszálló hatalmaknak,²⁵ míg 1922-ben az Ókirályságban 6,2 millióra rúgott juhok száma, Nagy-Romániában pedig 12,3 millióra. A juh alkotta a paraszti gazdaság legfontosabb gazdagságát,²⁶ hiszen a paraszti öltözet alapanyagát szolgáltatta. Ez az adat arra utal, hogy az ország gyorsan a gazdasági rekonstrukció útjára lépett. A kérdés: meddig jutott? A számok könyörtelenek. Az egy főre jutó bruttó hazai össztermék dollárban számítva Európában mindenütt nőtt, kivéve: Albániát, Bulgáriát és Romániát. Itt az 1913-as szintet meg sem közelítette. (1913-ban 1741 dollár, aztán 1935-ben a legmagasabb szintet értet el: 1196 dollárt.)²⁷ 1938-ban az egy lakosra jutó nemzeti jövedelem (76 dollár) csak Bulgáriában (68 d.) és Jugoszláviában (68) volt alacsonyabb. Viszont kétségtelen, nem éheztek, bár az egyoldalú táplálkozás miatt a pellagra még népbetegséggé szedte áldozatait. Az egy főre számítható kalóriefogyasztás nem sokkal maradt alatta az európai átlagnak. (Romániában 2760, Németországban 2960, Dániában a legmagasabb: 3420.²⁸) A gyermekhalandóság viszont rekordot ért el, akár csak a férfi és női várható életkor.²⁹ És közben Romá-

²² *A History of Romania*. Szerk. Kurt W. Treptow. Iași, 1996. 406.

²³ Bogdan Murgescu: *România și Europa*. Iași, 2010.

²⁴ C. G. Rommenhöller: *Groß-Rumänien*. Berlin, 1926. 451.

²⁵ Murgescu: *România și Europa*, 222.

²⁶ Rommenhöller: *Groß-Rumänien*, 163

²⁷ Murgescu: *România și Europa*, 211., 215.

²⁸ Murgescu: *România și Europa*, 218.

²⁹ Murgescu: *România și Europa*, 219.

nia jobban leszakadt az európai országok többségétől. Ezért „ha a mai világ gazdasági racionalitásának megfelelően gondolkodunk”, Románia belépése az első világháborúba „félelmetes történeti hiba”. Viszont „a kor mércéjével mérve, amikor az állam és a nemzet érdekei fontosabbak voltak az egyéni érdekeknél, a politikai osztály döntése, a hadba lépés teljességgel igazolható”. Az „első világháború hatása – vagy másképpen szólva a Nagy Egyesülést célzó politikai elkötelezettség – magyarázza részben Nagy-Románia gazdasági kudarcát.”³⁰ Részben! Másrészt magyarázat: a földreform, az állami közigazgatás színvonalának romlása. Nyugati szakértők a korrupció és az adócsalások miatt szoktak volt és szoknak ma is szörnyülködni, de ez a korrupció és az adócsalás csak tünet.

Ki tagadná Közép-Európa balkanizálása önmagában a térség dekonstrukciója? A győztes nyugati hatalmak cégei ugyan megszerezték, amit tudtak, és a vesztesek hitelrabszolgásként is gondoskodtak. De Romániáról is. Argetoianu immár Németország feltörésének éveiből visszatekintve azon kesergett, hogy „gazdasági újjáépítésünk szükségessége arra kényszerített, hogy a gazdag nyugati hatalmak kerékvágásában maradjunk, a morzsákat lesve, amelyek lehullnak azok asztaláról, akik megadták nekünk a Nemzet Kiegészítését, miközben gúnyt űztek belőlünk.”³¹ Ez persze túlzás, mert őszintén aggódtak is, hogy esetleg Románia nem tudja visszafizetni a kölcsönöket. Ezért a szakértők olykor nagy empátiával szóltak a román népről. És rosszallták, hogy a Brătianu-féle liberális iparvédelem nem az idegen tőke pusztításától akarja megvédeni a lakosságot, hanem a nemzeti források kihasználásából származó profitot akarja megszerezni.³² Werner Sombart, a kapitalizmus híres monográfusa szerint éppen a román agrárexport lenne a kapitalista haladás fő eszköze, az önellátás csalóka elképzelés, felülről nem lehet kikényszeríteni. A földreform monográfusa pedig elítélte a román elitet, mert ugyan a körülmények kényszerítették földreformra, de a szükségét nem nemzeti előnyre lehetett volna használni, csak hogy az állam nem a földműveseket nem támogatta, hanem az ipart. Holott két

³⁰ Murgescu: *România și Europa*, 225.

³¹ Argetoianu: *Memorii VIII*. 204

³² Henry L. Roberts: *Rumania. Political problems of an Agrarian State*. Yale, 1969. 74.

út kínálkozott volna a kibontakozásra: a munka és a piaci feltételek lassú és fokozatos megteremtése, vagy pedig az idegen tőke gyors bevonása. De mivel privilegizált uralkodó osztály volt, nem az első lehetőséggel, nacionalizmusa miatt pedig a második megoldástól is elzárkózott. Holott Lenin is felismerte, hogy a jómódú parasztság valós pszichológiájára kell alapozni a gazdasági fejlődést.³³ Csakhogy a bűvös körből nem sikerült kitörni: a paraszt nem kapott elegendő hitelt, mert elmaradott technikával gazdálkodott, ez a technika pedig nem fejlődött, mert hordozója nem kapott hitelt.³⁴

A fejlődés a fejletlenséget csak még fájdalmasabbá tette, közelebből a falu és a város közötti kontraszthatás. A város a nyugati civilizációt képviselte, vagy az arra mutató utat. Igaz, 175 város közül még 114-ben nincs csatornázás, 108-ban nincs vízvezeték-hálózat. De a Nemzeti Bank egyik igazgatója szerint „A városok és vásárhelyek polgársága előre menekül, hevesen és válogatás nélkül ülteti át az új és változó civilizációs formákat; és pontosan ilyen gyorsan felejt el, ahonnan jött és azt, hogy visszatekintsen,” és így „nem csökkenti a város és a falu, a polgárság és a parasztság közötti civilizációs távolságot.”³⁵ Olasz utazó ugyanezt tette szóvá: nincs öntudatos kispolgárság, amely kapcsolatot tud teremteni a gazdagok és a szegények között. A kispolgár szégyelli, hogy kispolgár. A kiskereskedő és a kézműves mihelyst elég pénzre tett szert, leveti a népi öltözéket és angol ruhát ölt, régi kapcsolataitól is lakásváltoztatással igyekszik megszabadulni.³⁶ Szomorú kép, de nem ilyen egyhangú a társadalmi táj. Igaz, a kulákosodás jelzi a nyomorból való kiutat, de azt is tudjuk, hogy a basaparaszt rosszabb, mint a földesúr. Anton Balota, kitűnő folklorista, nem bírta a paraszti nyomor látványát, inkább eladta atyai földbirtok-örökségét, csakhogy ne legyen dolga a szegényekkel, és aztán 1941-ben könyvet írt arról, hogy a falu a román élet forrása.³⁷ De milyen falu? Német szemlélő szerint az erdélyi paraszt nem prole-

³³ Mitrany: *The Land*, 575–576.

³⁴ Roberts: *Rumania*. 83.

³⁵ Murgescu: *România și Europa*, 271.

³⁶ Paolo Terruzzi: *La grande Romania*. Milano, 1931. 167.

³⁷ CNSAS, I 234303/1. 77.

tár, mint az ókirályságbeli, hanem a középosztályhoz számít.³⁸ Pontosabban, az erdélyi középosztály nem tagadta meg saját paraszti eredetét. A kérdés az volt, hogy miként lehetett az ország lakosságát olyan nemzetté integrálni, amely megfelelt egy-egy elitcsoport nemzetfelfogásának. És mivel ezek a felfogások is eltértek egymástól, bár a nemzet szolgálatát közös célként vallották, maradt a pártpolitikai szómágia, és az érdekharc.

A szegénység és az agrárkérdés megoldásának lehetetlensége aláásta a parlamentáris rendszert és erősítette a politikai pártok osztódását. A gazdaság egyes szektorai a mezőgazdaság rovására fejlődtek, ezért nagy a kísértés a megtermelt javakat spekuláció, monopóliumok és politikai befolyás révén elosztani. A gazdaságból nem lehet levezetni a politikai életet, de elvonatkoztatni sem lehet a gazdaságtól.³⁹ „Minden komoly ember számára a jelen pillanatban Romániában nincsenek megoldandó politikai problémák, hanem csak gazdaságiak”⁴⁰ – vélte Constantin Argetoianu, a cinizmus nagy mestere a ’20-as évek végén. Csakhogy a politikában dőlt el, hogy a gazdasági problémákat miként lehet megoldani. És a lassú gazdasági növekedés erősítette a politika élet dinamizmusát. A politikai téren dőlt el, hogy egyének és csoportok miként részesülnek az ország javaiból. A hatalmi harc integrált. Mindenkinek szüksége volt ellenségre és barátára, ellensége ellenségére...

³⁸ Wolfgang Höpker: *Rumänien diesseits und jenseits der Karpathen*. München, 1936. 63.

³⁹ Henry L. Roberts: *Rumania. Political problems of an Agrarian State*. Yale, 1969. 84.

⁴⁰ Argetoianu: *Memorii*, VIII. 227.

KISEBBSÉG- KUTATÁS

SZEMLE